

Kerels als boomen worden in één dag door de Griep weggemaaid'¹

De Spaanse griep 1918-1920

Canadese boeren met mondkapen tegen de Spaanse griep, 1918
Foto: Nationaal Archief Canada

De Spaanse griep die wereldwijd miljoenen slachtoffers maakte ging ook aan Utrecht niet ongemerkt voorbij. Vele duizenden mensen werden ziek, van wie er enkele honderden aan de ziekte bezweken. Over oorzaak en bestrijding tastte men in het duister.

P.D. 'T HART

Mensen die het kunnen weten, waarschuwen dat de wereld elk ogenblik een ernstige aanslag kan verwachten door het influenzavirus 'misschien wel het meest onderschatte virus ter wereld'. 'De uitbraak van een nieuwe griep epidemie die wereldwijd toeslaat, is slechts een kwestie van tijd' schreef een van hen kort geleden.²

Ach, denken we hoopvol als we zo'n bericht lezen, het zal allemaal wel meevallen. Maar diezelfde deskundigen waarschuwen dat zo'n nieuwe aanval wel eens net zoveel doden kan eisen als de Spaanse griep die tussen

1918 en 1920 heerste, dat wil zeggen tussen de 20 en 40 miljoen.³ Het zijn schattingen, want in al te veel landen is niet of nauwelijks bijgehouden hoeveel mensen er in die jaren aan gestorven zijn. In elk geval waren het er veel meer dan de 10 miljoen die de Eerste Wereldoorlog eiste. Terwijl de schoolboekjes - althans in mijn tijd - vol stonden met informatie over politieke en militaire aspecten van die oorlog en nauwelijks aandacht besteedden aan de Spaanse griep. Volgens even onnauwkeurige schattingen is de helft van de wereldbevolking toen ziek geweest en dus moet in veel gebieden het maatschappelijk leven een tijdlang ontregeld geweest zijn. De Spaanse griep trof mensen wier weerstand was verminderd door de oorlogstoestand. Maar ook in gebieden waar de oorlog niet of nauwelijks was doorgedrongen, zoals in het neutrale Nederland, sloeg de ziekte toe.

Wij kennen de vijand - het influ-

enzavirus - en we weten dat deze ziekteverwekker zich in vele gedaanten kan vermommen. Toch kost het telkens weer tijd om een nieuw vaccin te bereiden om hem te bestrijden. Intussen kan hij zijn gang gaan, net als toen. En ondanks alle deskundigheid, weten we nog steeds niet hoe het zich toen had vermomd. Onlangs meldde de media dat geleerden van plan zijn om in Alaska en op IJsland lichamen op te graven van mensen die in 1918-1920 aan de griep gestorven zijn. Ze hopen dan de boosdoener te kunnen ontmaskeren.

Als je dat allemaal weet, lees je met andere ogen het berichtje dat onlangs in de krant stond. 'Rare ziekte doodt al 374 Malagassiërs.' De ziekte veroorzaakt griepachtige verschijnselen en treft vooral kinderen en ouderen.⁴ Hebt u er wakker van gelegen?

Hoe het begon

In 1918 meldde de kranten dat er in het buitenland veel mensen ziek werden en stierven aan een geheimzinnig kwaal. Op 10 juli 1918 stond in de rubriek Gemengd Nieuws van het *Utrechtsch Nieuwsblad* - naast spannende verhalen over een paard dat op hol was geslagen in Arnhem en over een inbraak in Rotterdam - het volgende berichtje:

'Spaansche ziekte (?)

*In de gemeente Losser, moeten twee arbeiders uit Essen zijn teruggekeerd, die verschijnselen vertoonden, van aangetast te zijn door de Spaansche ziekte.'*⁵

Er bestond dus geen zekerheid en voorlopig was er veel interes-

De Spaansche ziekte. Te Dalen (Dr.) doen zich volgens de verklaringen van den geneesheer waarschijnlijk reeds drie gevallen voor van de zoogenaamde Spaansche ziekte.

Te Losser zijn reeds 36 personen door de Spaansche ziekte aangetast.

In het Engelsche interneringskamp te Groningen is uitgebroken de zoogenaamde Spaansche griep. Er zijn ongeveer 100 gevallen. De toestand is niet ernstig. Men hoopt dat de patiënten binnen 2 dagen genezen zullen zijn.

Te Sluis, in Zeêuwsch-Vlaanderen is een aantal militairen plotseling ziek geworden. Men vreesd, dat het de zoogenaamde Spaansche ziekte is. De verloven zijn geschorst.

Berichten uit het Utrechts
Nieuwsblad over de
Spaanse griep onder
'Gemengd Nieuws',
11 juli 1918

santer en belangrijker nieuws, zoals de verkiezingen voor de Tweede Kamer en natuurlijk het verloop van de Eerste Wereldoorlog. Bovendien wilden de kranten geen onnodige onrust oproepen, want men was ervan overtuigd dat daardoor de weerstand ondermijnd werd. De Spaanse griep bleef daardoor Gemengd Nieuws. Maar iedereen kon intussen wel weten dat de ziekte snel om zich heen greep. Op 11 juli meldde de krant dat er 38 personen waren aangetast in Losser, waarschijnlijk drie gevallen van 'de zoogenaamde Spaansche ziekte' in Dalen waren en 100 in het interneringskamp voor Engelse krijgsgevangenen in Groningen.

Op 12 juli werden gevallen gemeld uit Laren en Rotterdam. Op

13 juli bij twaalf militairen in Sluis en bij 800 mijnwerkers bij de staatsmijn Emma. Op 17 juli kwam het bericht dat veel Nederlandse arbeiders uit de grensstreek die in Duitsland werkten, voor de Spaanse griep naar huis vluchtten. Op 18 juli bleek dat er in het hospitaal in Amersfoort twintig manschappen met Spaanse griep opgenomen waren. 'Om het weerstandsvermogen te verhoogen wordt zooveel mogelijk melk toegediend.' Diezelfde dag werd gemeld dat er in het Utrechtse militair hospitaal enkele patiënten opgenomen waren. De vraag rees of het langzamerhand geen tijd werd om de verloven van militairen in te trekken? Dan konden zij tenminste de ziekte niet verspreiden. De legerleiding besloot ook later dat middel niet toe te passen, want de Centrale Gezondheidsraad had gemeld 'dat er geen maatregelen bekend waren, die tegen een zóó besmettelijke en zich zóó snel verbreidende aandoening met kans op slagen te nemen waren'.

Op 24 juli meldde de krant dat het bezoek van de koningin aan Den Helder was uitgesteld in verband met de Spaanse griep. De volgende dag probeerde de directeur van de Utrechtse GGD de ongerustheid te sussen. Hij meldde dat de ziekte in Nederland goedaardig was. 'Zij vertoont zich ongeveer in den vorm van influenza, met dezelfde grillige afwijkingen in het verloop als deze ziekte. Het beste is, de ziekte als zoodanig te beschouwen, dat wil zeggen, zich niet noodeloos ongerust te maken, op tijd zijn geneesheer te raadplegen en geen buitensporigheden te verrichten.' Het klonk geruststellend, maar ieder-

een wist dat er in het buitenland veel mensen aan diezelfde ziekte waren gestorven.

De symptomen waren bekend: 'onuitstaanbare hoofd- en rugpijn, onbeschrijfelijke moeheid in de beenen, groote onrust, slechte smaak in den mond, een lastige, prikkelden drooge hoest.'⁶ Maar rust, goed eten, frisse lucht, een glas goede wijn en reinheid zouden helpen. Dan kreeg het lichaam voldoende weerstand om het virus en dodelijke complicaties zoals longontsteking aan te kunnen.

Maar het hielp niet. Nederland werd overspoeld door de ziekte die zich 'met een door geen andere ziekte geëvenaard snelheid over de wereld verspreidde [...] De ziekte heeft zich, wat Nederland betreft, niet tot een enkelen aanval bepaald. Na van Juli tot September een overgroot deel der bevolking te hebben aangetast, is zij in de laatstgenoemde maand voor korten tijd teruggegaan, om in October, thans met ongekende virulentie, den aanval te hervatten. In Juni 1919 scheen zij geheel geweken; helaas stak zij echter in Januari 1920 voor de derde maal het hoofd op, al heeft deze, naar wij hopen, laatste, aanval het sterftecijfer niet zoo ontstellend vergroot als dat in het najaar van 1918 het geval was.' Aldus het officiële rapport over de gang van zaken dat in 1921 verscheen.⁷

'Een bijzonder iets'

Bij ernstige epidemische ziekten waarvan de veroorzaker onbekend is, vragen de mensen zich bijna altijd angstig af of het om de pest gaat, de zwarte dood die in de Middeleeuwen heeft huisgehouden. De wetenschap was

Advertentie uit hetzelfde
nummer

**Ter voorkoming
van
Spaansche Griep.**
Formamint-
Tabletten
p. fac. f 1.—
Parform-
Tabletten
p. fac. f 0,60.
Saccharoform-
Tabletten
p. fac. f 0,70.
Emser-Pastilles
per ons f 0,30,
per buisje f 0,30.
Chloras Mollous
Pastilles
p. fac. f 0,50.
p. fac. f 0,75.
Drogisterij
FIRMA
J. C. Woortman.
Noude 3 - Utrecht
Tel. 522.

in 1918 ver genoeg gevorderd om te kunnen vaststellen dat dit niet het geval was. In het sputum van patiënten werden weliswaar bacteriën aangetroffen die 'angstig veel' op de veroorzaker van longenpest leken. Maar gelukkig waren het andere. En dus bleef de vraag onbeantwoord wat de griep dan wel was. Geloof maar dat er in talloze laboratoria over de hele wereld koortsachtig naar de 'griepbaciil' is gezocht. Maar eerst moest in 1931 de elektronenmicroscop worden ontwikkeld. Toen duurde het nog tot 1933 voordat het griepvirus was ontmaskerd en men althans wist waardoor de 'grootste medische holocaust in de geschiedenis'⁸ is veroorzaakt.

Geleerden meenden in 1918 dat er 'een bijzonder iets' was waardoor het lichaam minder weerstand had tegen organismen die er al in aanwezig waren. Dat 'iets' zou bijvoorbeeld giftige lucht kunnen zijn. En zo dook de oude theorie van het miasma weer op. Die ziekteverwekker kon onder bepaalde omstandigheden ontstaan in en door bedorven lucht. Het moest wel via de lucht gaan, want hoe kon je anders verklaren dat de verspreiding zo snel ging, sneller dan de snelste trein en ook naar gebieden waar de ziekte niet door reizigers heen gedragen kon zijn? Je kon dus hopen dat je zo'n ziekte voorkwam en verdreef als je ervoor zorgde dat de lucht niet 'bedorven' raakte. Dat betekende met open ramen slapen en vuil en stof verwijderen. Tegelijk nam men waar dat er ook mensen waren die door contact met anderen werden besmet. Er waren geleerden die vermoedden dat er sprake was van een virus dat zich razend snel kon vermenvuldigen. Men was deze ziekteverwekkers rond 1900 op het spoor gekomen. Maar bij influenza had onderzoek geen duidelijk en ondubbelzinnig resultaat. De theorieën verklaarden bovendien niet waarom niet alle inwoners

Over de oorzaken zijn wij beter ingelicht sinds de influenzabaciil gevonden is, terwijl het tot heden nog niet vaststaat dat de ziekteverwekker van de Spaansche griep geheel met deze overeenkomt.
Nog steeds is men geneigd allerlei andere oorzaken te zoeken en wordt het vermoeden gevoeld, dat de ziekte zal samenhangen met al de rottingskiemmen, van de vele lijken, die de slachtoffers bedekken, terwijl het publiek geneigd is de schuld te geven aan het slechte brood en wordt ondervoeding gaarne aangegeven als de oorzaak van deze bezetting, zooals men alles en nog wat gaarne aan oorzaken gewijzigde voeding wijft.

van kleine en overvolle huizen ziek werden. En hoe kwam het dat het tegenovergestelde ook en vaker voorkwam?

Er waren natuurlijk ook veel verklaringen voor de ziekte die niet op wetenschappelijk onderzoek berustten. Op 4 november 1918 stond er bijvoorbeeld een ingezonden brief in het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad (UD)*. De schrijver meende dat veel mensen aan obstipatie leden door het slechte voedsel. Daardoor konden giftige gassen het lichaam niet op de normale manier verlaten en zochten ze een uitweg via de longen. Andere mensen werden ziek als ze die giftige adem binnenkregen. Als ze bedlegerig werden, zou de obstipatie alleen maar erger worden. Er zullen best mensen geweest zijn die zulke onzin geloofden. En natuurlijk waren er ook mensen die beweerden dat de epidemie een straf van God was voor ongeloof en andere zonden.

Mondmaskers en zweetkuren

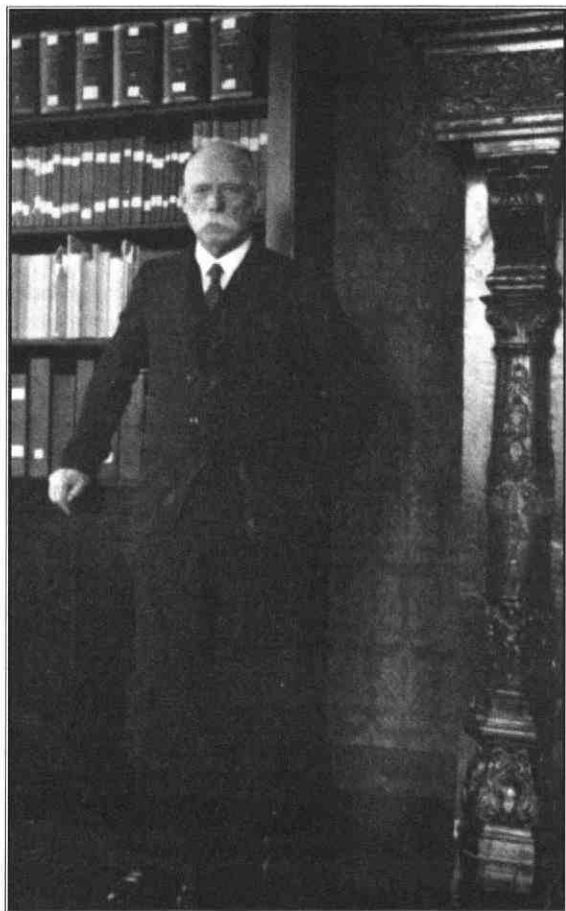
De onzekerheid over de oorzaak van de ziekte maakte het ook niet makkelijk - misschien wel onmogelijk - om een sluitende verdedigingslinie te bouwen. Een aantal gemeentebesturen heeft de lagere scholen gesloten, maar dat kwam ook doordat er zoveel docenten ziek waren. De Universiteit van Leiden en de Technische Hogeschool van Delft zijn een poosje gesloten. In Den Haag werden de tramwagens met lysol ontsmet. De Centrale Gezondheidsraad adviseerde om vooral contact te vermijden met

Vaak is het geheele gezin aangetast, ofschoon ook zeer vaak slechts een der leden van het huis de ziekte doormaakt en vatbaar blijft voor de bacillen. Dat de zwakken het eerst worden aangetast, komt niet overeen met de waarneming, dat de ziekte zijn intrede heeft gedaan bij de soldaten, en ook zal de koning van Spanje nog wel niet aan ondervoeding geleden hebben. Ofschoon men hier overal spreekt van de gevreesde ziekte, verloopt zij tot heden zeer mild, zonder nog tot complicatie aanleiding te geven, uitgezonderd enkele gevallen, waar het hart en het lichaam teveel hebben geleden om direct weer voor hun arbeid geschikt te wezen. Waar het verloop zo gunstig is, is het in de meeste gevallen voldoende enkele dagen te bed te blijven om de ziekte goed uit te vieren en niet weer in te storten. Warme dranken om het zweeten te bevorderen en frische lucht in de slaapkamers zijn gunstige factoren, terwijl in de meeste gevallen medicijnen niet behoeven te worden aangewend.
Zoo behoeft er dus geen angst te bestaan voor deze ziekte, als tenminste later niet het karakter van de kwaal kwaadaardiger wordt, hetgeen niet is te hopen.

Uit een ingezonden brief van de arts F.J. ten Cate in het *Utrechts Nieuwsblad* van 1 augustus 1918. Volgens Ten Cate hoefde men niet ongerust te zijn, zolang de ziekte niet ernstiger werd...

mensen die de eerste symptomen van de ziekte vertoonden. Maar ja, je kon je gezin toch niet in de steek laten als er een kind begon te hoesten?!

Je kon besmetting ook voorkomen door een masker voor mond en neus dragen. Maar de geleerden waren het er niet over eens of dat nu echt wel zin had. De een beweerde dat je net zo goed een paar plukjes watten in je neusgaten kon doen. Een ander toonde aan dat bacteriën er doorheen konden dringen. Er waren maskers die je als een kap over het hoofd moest dragen. Een ander model bestond uit het montuur van een stofbril waaraan een lap verbandgaas hing. Verpleegkundigen vonden dat maar lastig en werkten het liefst zonder. Andere modellen werden niet gebruikt, omdat de mensen ze te benauwd vonden of omdat ze het zicht belemmerden. Om te voorkomen dat patiënten hun omgeving besmetten, werden er in ziekenhuizen wel hele schermen van verbandgaas om de bedden gezet. Het hielp allemaal niet en in elk geval niet afdoende en dus moest telkens de vraag worden beantwoord, wat er misgegaan was. Als iemand ziek werd ondanks de voorzorgsmaatregelen, konden

Dr. Schuckink Kool (1873-1956) was directeur van de Utrechtse Geneeskundige en Gezondheidsdienst toen de Spaanse griep heerste. Foto: Het Utrechts Archief

de dokters weinig anders doen dan symptomen bestrijden, naziekten behandelen en proberen te voorkomen dat het erger werd. Ze werkten met bacteriedodende middelen, koude omslagen, zweetkuren, inwrijven met geurige olie, ze lieten patiënten scherpe dampen inademen, ze spoten serum van herstelden in en schreven versterkende middelen voor. Soms meldde er een dat een bepaald middel had geholpen, maar anderen ontdekten dan dat het niet werkte.

In de kranten verschenen advertenties waarin de heilzame werking van allerhande gorgeldrankjes, poeders, tabletten en smeersels werd aangeprezen. Zelfs werd geprobeerd de lezers flesjes 'rode electriciteit' aan te smeren, want kwakzalvers en alternatieven zijn van alle tijden.

Militairen en vluchtelingen

Alles bijeen weten we veel over Spaanse griep in Nederland, maar

de informatie over aantallen patiënten en zelfs overledenen zijn niet meer dan een benadering. De Spaanse griep viel niet onder de wet op de besmettelijke ziekten en dus hoefde er niet over te wor-

De Spaansche griep.

Wij hebben ons hedenmiddag nog eens gewend tot den directeur van den Gem. Geneeskundigen Dienst om dijs oordeel ten aanzien van de griep-epidemie, welke ook hier ter stede haar slachtoffers maakt.

Dr. Schuckink Kool stelde voorop, dat er absoluut geen reden tot ongerustheid is; de toestand hier is bij lange na niet te vergelijken bij die in 't Oosten des lands bijvoorbeeld of te Amsterdam en andere plaatsen. Wel zijn hier tal van gevallen — evenals elders voornamelijk onder oudere kinderen en personen in de kracht van hun leven — doch, hoewel de aard der ziekte kwaadaardiger is dan van den zomer, is het aantal sterfgevallen zeer gering. Die sterfgevallen zijn ook hier 't gevolg van longaandoeningen. Vooral personen, die door eijl, kwaal of andere omstandigheden gevoeliger zijn dan gezonde menschen, moeten oppassen. Zij zoeken vooral zoo min mogelijk contact met andere menschen. Daarom is 't ook gewenscht, dat er zoo min mogelijke volksverzamelingen gehouden worden worden, als vergaderingen en der gelijke.

Over het statistisch verloop der ziekte, d.w.z. of zij haar hoogtepunt reeds bereikt heeft of niet, kon dr. Sch. Kool zich nog niet uitspreken. Dat was nog niet te zeggen. Op sommige scholen is eenige toename, op andere afname. Het aantal patiënten onder de gemeentewerklieden en de armlastigen is gering.

Bij het weggaan herhaalde de directeur nog eens, dat er volstrekt geen reden tot ongerustheid is. De menschen moeten maar zooveel mogelijk hun gewone gang gaan, doch vooral er steeds bij denken, dat frische lucht de besmetting kan voorkomen.

den gerapporteerd aan de autoriteiten. Over het leger zijn de getallen nog het nauwkeurigst. In verband met de oorlog was dat gemobiliseerd en daardoor waren de omstandigheden waarin de militairen verkeerden ideaal voor besmettelijke ziekten. In overvolle kazernes en kampementen zaten ze op elkaars lip. Datzelfde gold voor de vluchtelingenkampen waar de hygiënische omstandigheden bedroevend waren. Tussen 14 juli en 2 september 1918 tastte de ziekte 43.350 manschappen aan. Maar hoeveel in de volgende maanden?

De schattingen van het aantal doden dat de ziekte in Nederland eiste, lopen uiteen van 21.000 tot

31.000. Hoeveel mensen er ziek zijn geweest, kunnen we zelfs niet schatten. Maar als we bedenken dat patiënten een tijdlang uitgeschakeld waren, kunnen we ons indenken hoezeer de Spaanse griep het maatschappelijk leven heeft ontwricht.

Opvallend is dat de ziekte op het platteland en in de kleinere gemeenten in het algemeen procentueel meer slachtoffers maakte dan in de steden. In Jaarsveld bijvoorbeeld 18 doden op een bevolking van 1.642, in Wijk bij Duurstede 38 op 3.241.

De Spaanse griep in Utrecht⁹

Ook in Utrecht konden de kranten aanvankelijk berichten dat de Spaanse griep goedaardig was. De eerste gevallen werden gemeld op 18 juli. Op 4 augustus 1918 schreef het UD: 'Cijfers zijn uiteraard moeilijk te geven, maar wel is kenmerkend voor de nog niet zoo schrikbarende omvang dat de gemeentebedrijven geen stagnatie hebben ondervonden. Evenwel is het heel goed mogelijk dat binnenkort die stagnatie wel ontstaat; de ziekte heeft hier haar hoogtepunt nog niet gehad en er zijn enkele gevallen onder het gemeentepersoneel.' Tot midden oktober stierven er in Utrecht tien mensen waaronder zes militairen.

Er zullen best burgers geweest zijn die God dankten omdat Hij de stad had gespaard. Maar ze waren voorbarig, want in de volgende maanden werd het ernst. Het UD bleef er op hameren dat men niet overdreven angstig moest zijn omdat daardoor de ziekte meer kansen kreeg. De inspecteur van de volksgezondheid schreef op 4 november 'De meest waarschijnlijke, blijkbaar wel juiste verklaring is dan ook, dat we te maken hebben met een echte influenza-epidemie bij menschen, die om den slechten gemoeds- en voedingstoestand waarin Europa verkeert, zeer gevoelig zijn voor bijkomende besmetting met kiemen, waartoe

gen ze in normale tijden een groteren weerstand bezitten. Ook het meer veelvuldig heerschen van andere besmettelijke ziekten als roodvonk, diphtherie, febris typhoidea e.a. wijst op een verminderden weerstand.' Veel zullen de lezers er niet mee opgeschoten zijn.

De GGD adviseerde het Utrechtse gemeentebestuur om alle scholen een extra lange herfstvakantie te geven, ook omdat er mazelen heersten en er een nijpend tekort aan brandstoffen was. Maar B&W vroegen zich af of de ziekte zich niet even snel zou verspreiden als de kinderen thuis zaten of op straat speelden. Zou de vakantie niet veel langer moeten zijn? Als de scholen te snel geopend werden, zouden de mensen denken dat de ziekte voorbij was en het gemeentebestuur verwijten maken als dat niet het geval bleek te zijn.

De stadsbestuurders vonden ook dat bij een ziekte die zo besmettelijk was, zulke maatregelen nauwelijks of geen zin hadden. Je kon toch niet ook alle bioscopen, kerken, schouwburgen en cafés sluiten? Dat zou immers de onrust onder de bevolking alleen maar aanwakkeren. Vandaar dat het college bepaalde dat scholen pas gesloten zouden worden als de helft van de leerlingen absent was.

Een tijdlang leverden de schoolhoofden op verzoek absentielijsten in bij de GGD en die kon op grond daarvan tot sluiting adviseren. Maar ze waren niet al te regelmatig en nauwkeurig, sommigen noteerden alleen absentes die griep hadden, anderen ook leerlingen die uit voorzorg thuis werden gehouden. En als een school gesloten was, kwamen er helemaal geen gegevens meer over binnen. In totaal heeft de directeur van de GGD 53 adviezen tot sluiting gegeven, waarvan er vier niet werden opgevolgd.

In sommige scholen werd gedurende een paar maanden het

speelkwartier vervangen door een half uur wandelen, terwijl de lokalen intussen goed werden gelucht. De leerlingen konden dan niet bezweet raken en kou vatten. In die scholen kwam aanmerkelijk minder griep voor. Maar kwam dat door het wandelen, doordat ze niet speelden, door het luchten of door wat anders?

Op verzoek van de GGD hebben 47 van de 57 artsen een tijdlang vrijwillig informatie verstrekt over hun bevindingen met de Spaanse griep. Op 5 november 1918 hadden ze ruim 3.400 patiënten in behandeling. In totaal zijn er in 1918 meer dan 200 mensen gestorven aan de griep en zijn complicaties. Maar de registratie was ook in dit geval niet compleet of ondubbelzinnig. Zo werden mensen die longontsteking hadden gekregen na griep en daaraan stierven, in de statistieken opgenomen onder longziekten. Voor mensen met hartkwalen kan de Spaanse griep het einde hebben betekend, terwijl daarvan in de statistieken geen spoor terug te vinden is. Er heersten in die tijd ook in ernstige mate mazelen en difterie en dat kan de weerstand grondig hebben aangetast.

Er is over de Spaanse griep in Utrecht weinig bekend. Het lijkt wel alsof de autoriteiten de ziekte op een zijspoor hebben gerangeerd. Van een echte ramp was geen sprake. Het dagelijks leven ging zijn gewone gangetje, al was het ziekteverzuim onder gemeentepersoneel hoog: 70 procent van de ambtenaren jonger dan 35 jaar was in 1918 gemiddeld twintig dagen ziek. Maar het ziekteverzuim was ook al hoog geweest in 1917 en toen was er nog geen Spaanse griep geweest. In het gemeentelijke slachthuis was de administratie wat achterop geraakt doordat zoveel personeelsleden griep hadden. Maar we weten niet precies hoeveel mensen er in de stad aan de ziekte hebben gele-

den en eraan zijn gestorven. We weten ook niet of de ziekte ernstig heeft huisgehouden in Utrechtse bedrijven. Misschien dat diepgravend onderzoek nog meer aan het licht kan brengen. De situatie van toen wordt treffend getypeerd door de uitspraak van de Inspecteur van de Volksgezondheid in de krant van 4 november 1918: 'Onder de vele gesels van dezen tijd is zeker deze epidemie een striemende, rouw brengend in een groot aantal gezinnen. Wij moeten moed houden, trachten onze kalmte en geestkracht te bewaren en niet te bevreesd te zijn; dat is toch een der beste beschermingsmiddelen.'

Piet 't Hart is historicus. Hij werkte aan de universiteit, bij het Universiteitsmuseum en was van 1996 tot 2001 de eerste bijzonder hoogleraar Utrecht Studies.

Noten

1. Uit een advertentie voor Abdijsiroop, zie A.C. de Gooijer, *De Spaanse Griep van '18. De epidemie die meer dan 20.000.000 levens eiste* (Amsterdam 1978) p. 94.
2. Bijvoorbeeld A. Osterhaus in het *Utrechts Nieuwsblad*, 13 juli 2002.
3. Zie bijvoorbeeld K.G. Nicholson, R.G. Webster en A.J. Hay, *Textbook of influenza* (Oxford 1998).
4. *Utrechts Nieuwsblad*, 10 augustus 2002.
5. *Stichtsche Courant. Dagelijks verschijnend nieuwsblad*, 10 juli 1918.
6. J. Voorhoeve, J., *Influenza* (Zwolle z.j.), p. 5.
7. A.A.J. Qunjer, *De griep in Nederland in 1918 tot 1920* (Uitgegeven met machtiging van den Minister van Arbeid, z.p. 1921).
8. C.W. Potter, 'Chronicle of influenza pandemics' in: Nicholson, *Textbook*, p. 4 e.v.
9. Ik heb aan M.J.T. van Loon, *De Spaanse Griep in Utrecht* (Doctoraalscriptie Universiteit Utrecht 1989) veel ontleend over de gang van zaken in Utrecht. Ik deel haar sombere conclusie dat we daar nog maar bar weinig over weten.